

Ali Rıza Efendi (1839-1893)

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün Babası

Ali Rıza Efendi

Mustafa Kemal Atatürk'ün baba soyu Konya/Karaman'dan göçürülerek Makedonya'ya yerleştirilen "Kızıl Oğuz" yahut Rumeli'deki isimleriyle "Kocacık" Yörüklerine dayanmaktadır. Makedonya Cumhuriyeti'nin Debre şehrine bağlı aynı isimle anılan bir nahiyeye olan Kocacık'ta günümüzde yaşayan Türkler de bu bilgileri anlatmakta, "*atalarının Konya/Karaman civarından geldiklerini*" söylemektedirler. Osmanlı Devleti döneminde Manastır Vilayeti'ne bağlı Debre-i Bala Sancağı'nın Kocacık Nahiyesi (Köyü)'ne yerleşen aile takriben 1830'larda Selanik'e göçmüştür. Atatürk'ün babası Ali Rıza Efendi burada 1839'da dünyaya gelmiştir.

Babası Kızıl Hafız Ahmet Efendi, annesi Ayşe Hanım'dır. Kızıl Hafız Ahmet Efendi'nin Kızıl Hafız Mehmet Emin Efendi isminde bir erkek, bir de Nimeti Hanım isminde kız iki kardeşi vardır. Kızıl Hafız Ahmet Efendi ile Ayşe Hanım'ın evliliğinden dört çocuk olmuştur: "*Mustafa*" (bebek iken beşikten düşerek vefat etti, ismi Kemal Atatürk'e verildi), "*Hatice*", "*Nimeti*" ve "*Ali Rıza*". Ali Rıza Efendi'nin annesi Ayşe Hanım kocasının ölümünden sonra Halil Efendi ile ikinci bir evlilik yaptı. Bu evlilikten de "*Emine*" (Zübeyde Hanım'dan 3 ay sonra Nisan 1923'te İstanbul'da vefat etti) isminde bir çocuk olmuştur. Yani Ali Rıza Efendi'nin dört kardeşi vardı.

Atatürk'ün baba soyu, büyük amcası Kızıl Hafız Mehmet Emin Efendi tarafından devam etmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Onun oğlu Salih Efendi ve ikinci eşi Müberra Hanım'dan devam eden aile, torunlarla yedinci kuşağa ulaşmış bulunuyor. Belgelerden Atatürk'ün Müberra Hanım'a "Yenge" şeklinde hitap ettiğini biliyoruz. Bunların beş çocuğundan birisi olan Necati Erbatur, 28 Eylül 1927'de Dolmabahçe Sarayı'nda nişanlanmış; diğer çocukları Vüsat Erbatur'un kızı Nesrin Hanım ile Feridun Söğütligil'in nikâhları 2 Ekim 1937'de Park Otel'de yapılmış ve Atatürk bu nikâh törenine katılmıştır.

Ali Rıza Efendi'nin hem babası Ahmet'in hem de amcası Mehmet Emin'in taşıdıkları "Hafız" unvanı her ikisinin de dinî bilgileri ile öğretmenlik görevlerini göstermektedir. Yine her iki kardeşin de taşıdığı "Efendi" unvanı okur-yazar, eğitilmiş insanlar olduğuna işaret etmektedir.

Atatürk'ün babası Ali Rıza Efendi, Selanik'te 1839 yılında doğdu. Selanik'te Abdi Hafız Mektebinde okumuş, Vakıflar İdaresine kâtip olarak girmiş, Gümrük Memurluğu görevlerinde bulunmuş ve son olarak ticaretle meşgul olmuştur.

Ali Rıza Efendi'nin gümrük muhafaza memurluğu görevi, Selanik yakınlarında, Olimpos Dağı eteklerinde bulunan Katerin Kazası'na bağlı Papazköprüsü (Çayağzı)'ndeydi. Selanik ile bütün civarının ve hatta İstanbul'un odun ve odun kömürü ihtiyacını temin eden bu bölgede birkaç yıl görev yaptıktan sonra Rüşumat'tan da ayrılmıştır. Ayrılmasında, bu bölgede asayişin gittikçe bozulması ve Rum çetelerinin devamlı baskılarla huzuru bozmaları rol oynamıştır. O yıllarda yeni evli olan Ali Rıza Efendi, eşini bu karışık ortamdan kurtarmak istemiştir. Onun buradaki görevinin 1870'lerden itibaren 1880-1881 yıllarına kadar devam ettiği biliniyor. Bu tarihlere göre Ali Rıza Efendi, evlendiği tarihlerde ve Mustafa Kemal doğduğu sıralarda Çayağzı'ndaki bu görevdeydi. Nitekim, Zübeyde Hanım Mustafa Kemal'in doğduğu günlerden bahsederken, "O zamanlar Ali Rıza Efendi'nin memuriyeti Selanik civarında Çayağzı'nda idi, bazı geceler eve gelmiyordu" der.

1935 yılında ele geçirilen ve Ali Rıza Efendi'ye ait olduğu tespit edilen bir fotoğrafla ilgili olarak yapılan araştırmalar sonucu, onun 1876-1877 yıllarında Selanik'teki Selanik Asakir-i Milliye Tabur'unda "Birinci Mülazım" (Üsteğmen) rütbesiyle görev yaptığını öğreniyoruz. Selanik Asakir-i Milliye Taburu, 1876 Osmanlı-Sırp Savaşı'nın başladığı günlerde **Şûra-yı Devlet** Başkanı olan Mithat Paşa'nın teşebbüsleri ile kurulmuş gönüllü taburlardan biridir. Halktan gönüllülerin iştiraki ile orduya yardımcı olacak böyle bir kuvvetin teşkili fikrini ön safta destekleyenler arasında **Namık Kemal** ile Ziya Paşa da vardır.

İlk hareket İstanbul'da başladıktan sonra Selanik'te memurlardan ve halktan yazılan gönüllüler "Asakir-i Milliye" adı altında bir tabur kurmak ve savaşa hazırlanabilmek için hükümetten silah istemişlerdir. Başarılı bir eğitim yapan bu taburun İstanbul'a getirilmesinin halkı teşvik edeceği düşünülmüş ve Ali Rıza Efendi'nin de bulunduğu tabur, Orhaniye Zırhlısı ile 24 Aralık 1876'da payitahta varmıştır. Büyük törenle karşılanan tabur, Midhat Paşa önünde resmigeçit yapmış ve Süleymaniye Kışlası'nda misafir edilmiştir. Ali Rıza Efendi bu taburun ikinci bölümünde üsteğmendir. Ali Rıza Efendi, Selanik Islahane Mahallesi'nde, Emir Bostan'da ve Numan Paşa Cami avlusunda Asakir-i Milliye'ye askerî talimler yaptırmıştır. 1294 (1878) tarihli Devlet Salnamesi'nde yer alan kadro cetvelinde Selanik Evkaf Kâtiplerinden Ali Efendi'nin birinci mülazım (üsteğmen) olduğu görülmektedir. Bu tabur sonradan II. Abdülhamit tarafından, daha 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin sonucu alınmadan lağvedilmiştir.

Ali Rıza Efendi, 1881'den sonra Rüşumat (Gümrük) İdaresindeki görevinden ayrılır. Kereste ticaretine atılır. Atatürk'ün çocukluk arkadaşı ve babasını tanıyan Kütahya Milletvekili Hacı Mehmet Somer'in anlattığına göre Ali Rıza Efendi'nin kereste ticaretine atılmasında, Çayağzı'nda iken tanıştığı ve iyi paralar kazandıklarını gördüğü tüccarlar etkili olmuştur. Elindeki bir miktar parayı koyarak ve Cafer Efendi ile ortaklık kurarak ticaret hayatına atılan Ali Rıza Efendi, önceleri iyi para kazanıyordu. Fakat sonradan işleri bozuldu. Buna sebep olan da yine haraç isteyen Rum eşkıyalardı. Hacı Mehmet Somer bu durumu şu şekilde anlatıyor:

"Ali Rıza Efendi kereste ticaretine varını yoğunu vermişti. İlk zamanlarda büyük başarılar gösteren bu teşebbüs, Katerin'in ezeli belası olan eşkıyaların hırslarını tahrik etti. Ali Rıza Efendi'yi para göndermesi için tehdit ettiler. Şayet para göndermezse, kerestelerini yakacaklarını bildirdiler. Bu sebeple orman mıntikasına gitmek, işlerini kontrol etmek mümkün olmuyordu. İşlenmiş keresteleri sahile nakletmeye korkuyordu. Çünkü bu keresteler eşkıyalar için rehine mahiyetinde idi. Nihayet Ali Rıza Efendi'den ümit ettikleri para gelmeyince, bütün keresteleri yaktılar. İşçileri de tehdit ettiler. İşçiler de dağılıp gittiler. Bunun üzerine Ali Rıza Efendi, yangından mal kaçırır gibi, mümkün olabileni

kurtarmaya çalıştı.

“Buradaki eşkıyaların hepsi siyasî çetelerdi. 1298 (1883) tarihinde Teselya’nın Yunanistan’a terk edilmesiyle, Yunan hududu Katerin Kazası’na ve Olimpos dağlarına dayanmakta idi. Bütün mesele bundan ileri geliyordu. 1877 Rus harbinden sonra Makedonya çetelerle dolmuş, artık buralardaki Türklere rahat kalmamıştır. Bu siyasi çeteler yüzünden Ali Rıza Efendi’nin ticareti de bozuldu.”

Makbule Hanım da, babasının işlerinin Rum eşkıyaların faaliyetleri sonucunda bozulduğundan bahsettikten sonra onun *“tuz ticaretine başladığını ve mağazasında bulunan tuzların toptan eridiğini, bu işten de ziyan gördüğünü, tekrar memuriyete geçmek istediğini, buna da muvaffak olamadığını”* anlatır.

Ali Rıza Efendi, 1466’da Konya/Karaman’dan gelerek Vodina (şimdi Edessa) Sancağı’na bağlı Sarıgöl’e yerleşmiş; sonra Selanik yakınlarındaki Lankaza (Langaza)’ya göçmüş, Sofuzade Feyzullah Efendi ile Ayşe Hanım’ın üç çocuğundan birisi olan Zübeyde Hanım (1857 - 15 Ocak 1923) ile 1870 veya 1871 yılında evlendi. Evlendiklerinde 13-14 yaşında bulunan Zübeyde Hanım, kızı Makbule Hanım’ın anılarındaki anlatımıyla çok güzel bir genç kızdı: *“Annemin gençliği gözümün önünde... Uzun boylu, ince yapılı, altın saçlı, yeşil gözlü bir kadın. Çocuklar annelerini öteden beri, dünyanın en güzel kadını olarak düşünürler. Fakat annem, gerçekten güzeldi...”*

Ali Rıza Efendi, 31-32 yaşında ve Evkaf İdaresi’nde memurdu. Talip olduğu Zübeyde’den 17-18 yaş büyüktü. Kız tarafından özellikle anne Ayşe Hanım, memuriyet dolayısıyla kızından ayrı kalacağı düşüncesiyle evliliğe başlangıçta itiraz eder. Sonunda Mustafa Kemal’in dayısı Hüseyin Ağa aileyi ikna eder, nikâh kıyılır ve iki genç evlenirler.

Evlendikten hemen sonra, Ali Rıza Efendi’nin Selanik’teki baba evine yerleşirler. İlk evlilik yılları bu evde geçer. Önce bir kızları olur, adını *“Fatma”* (1871/1872 - 1875) koyarlar. Bundan sonra da iki erkek çocukları olacaktır. *“Ahmet”* (1874 - 1883) ve *“Ömer”* (1875 - 1883). Bunları **“Mustafa”** (1881 - 10 Kasım 1938), *“Makbule”* (1885 - 18 Ocak 1956) ve *“Naciye”* (1829 - 1901) takip edecektir.

Bu mutlu evlilik, salgın bazı hastalıklardan dolayı ilk üç çocuklarının değişik yıllarda ölümleri ve Ali Rıza Efendi’nin çok düzenli olmayan iş hayatındaki aksaklıklarla zaman zaman sıkıntılı bir şekilde yürür. Nihayet, Mustafa’nın doğumu ve varlığı ile hayata bağlanan aile, bu defa Ali Rıza Efendi’nin vefatıyla sarsılır.

Memuriyetten ayrıldıktan sonra giriştiği her ticarî faaliyet bu şekilde başarısızlıkla sonuçlanan Ali Rıza Efendi, bu olaydan çok etkilenmiş ve büyük bir moral çöküntüsü içinde hayata küsmüş ve ağır hastalığa yakalanmıştır. Zübeyde Hanım anılarında bu gelişmeleri şöyle anlatmaktadır: *“Merhum, son günlerinde işinin fena gitmesinden çok müteessir oldu. Kendini salıverdi. Daha sonra da derviş-meşrep bir hal alarak eridi gitti. Kocamın hastalığı büyüdü, artık yaşamazdı.”* Makbule Hanım’ın ifadelerine göre Ali Rıza Efendi, *“işlerinin kötü gitmesinden çok müteessir oldu... Nihayet bağırsak veremine tutuldu. Üç sene hastalık çektikten sonra vefat etti...”* Prof. Dr. Şerafettin Turan’a göre Ali Rıza Efendi’nin ölüm nedeni *“bağırsak enfeksiyonundan (iltihabı) kaynaklanmış olmalıdır.”*

Ali Rıza Efendi’nin ölümü ile ilgili olarak değişik tarihler verilmektedir. Mustafa Kemal hatıralarında, tarih vermeden *“... Şemsi Efendi Mektebine kaydedildim. Az zaman sonra babam vefat etti”* demektedir. Kız kardeşi Makbule Hanım ise anılarında, kendisinin doğduğu günlerde (1885), babasının hastalığının başladığını, işine gidemediğini ve ilk yaşını doldurduğunda da hastalığın çok ağırlaştığını ve en küçük kız kardeşi Naciye (doğumu: 1889) kırk günlük iken babasının vefat ettiğini anlatır.

Bu durumda Ali Rıza Efendi'nin ölümünün 1889 veya 1890'ın ilk aylarına rastlaması gerekir. Mustafa Kemal de o sırada dokuzuncu yaşının içindedir ve Şemsi Efendi Okulunun üçüncü sınıfındadır. Afet İnan, "*Mustafa, daha ilkokul çağında babadan yetim kalmıştır*" derken; **Ali Fuat Cebesoy** da "*babası öldüğünde Mustafa Kemal'in 9-10 yaşlarında olduğunu*" yazmaktadır.

Mustafa Kemal'in sonraki yıllara ait bir notundan anlaşıldığına göre Ali Rıza Efendi, Selanik'teki Hortacı Süleyman Camisi haziresine gömülmüştür.

Ali Rıza Efendi, bir öğretmen çocuğudur ve yıllarca Evkaf, Gümrük memurluklarında bulunmuştur. Boş zamanlarında askerlik mesleği ile ilgilenmiş, gönüllü askerlere talim yaptırmıştır. Selanik'te kurulan "*Gönüllüler Taburu*"nun da kurucuları arasında bulunmuştur. Memuriyeti bırakarak, kereste ticaretine başlayan Ali Rıza Efendi, bu işi sırasında haraç isteyen çetelere boyun eğmeyerek onlarla çatışmayı göze alabilecek yapıda cesur bir insandı. Yine işini bırakmak pahasına onların istediği "haracı" vermeyecek kadar da dürüst bir insandı.

Oğlu Mustafa'ya "*adam olmak için okumak, öğrenmek şarttır. Başka çare yoktur*" diyen Ali Rıza Efendi, geniş görüşlü, modern düşünceli, yeniliklere açık, aydın bir insandı. Mustafa'yı Mahalle Mektebinden alarak, çağdaş bir eğitim kurumu olan Şemsi Efendi Okuluna vermesi de onun yenilikçi, parlak kişiliğini göstermektedir.

Ali GÜLER

KAYNAKÇA

ATADAN, M., "Büyük Kardeşim Atatürk", **Yeni İstanbul Gazetesi**, 1 Kasım 1952-22 Mart 1953.

AYDEMİR, Ş. S., **Tek Adam Mustafa Kemal, Cilt I (1981-1919)**, İstanbul 1981.

COŞAR, Ö. S., **Atatürk Ansiklopedisi I. Cilt, (1981-23 Temmuz 1908)**, İstanbul 1973.

GÖKSEL, B., **Atatürk'ün Soy Kütüğü Üzerine Bir Çalışma**, Ankara 1987.

GÜLER, A., **Atatürk'ün Soy: Kızıl Oğuzlar, Konyarlar**, Berikan Yayınevi, Ankara 2005.

GÜLER, A., **Dehanın Kodları, (Mustafa Kemal'i Atatürk Yapan Süreçler ve Birikim)**, Truva Yayınları, İstanbul 2010.

SÖNMEZ, C., **Atatürk'ün Annesi Zübeyde Hanım**, Ankara 1998.

SUNGU, İ., "Atatürk'ün Babası Ali Rıza Efendi ve Mensup Olduğu Asakir-i Milliye Taburu", **Bellekten**, C III, S 10, Nisan 1939.

ŞAPOLYO, E. B., **Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi**, 3. Baskı, İstanbul 1957.

TURAN, Ş., **Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2004.

Türkün Altın Kitabı Gazi'nin Hayatı, 2. Baskı, İstanbul 1961 (ilk baskısı: İstanbul 1928).

UNAT, F. R., "Atatürk'ün Ailesi Efradı ve Kendisine Karabet Dereceleri", **V. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara, 1956**.

UNAT, F. R., "Atatürk'ün Öğrenim Hayatı ve Yetiştirdiği Devrin Millî Eğitim Sistemi", **Türk Tarih Kurumu Atatürk**

Konferansları I, Ankara 1964.

YALMAN, A. E., "Türk Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Tarihçe-i Hayatı", **Vakit Gazetesi**, 10 Ocak 1922.

19/09/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ali-riza-efendi-1839-1893/?pdf=3868> adresinden erişilmiştir